

Мар'яна ЗАХАРІЙЧУК,
кандидат педагогічних наук, доцент

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Особливості уроків розвитку писемного мовлення в четвертому класі (за навчальним змістом підручника "Українська мова" авт. Захарійчук М.Д., Мовчун А.І.)

Розвивати писемне мовлення – означає вчити школярів користуватися всім арсеналом мовних засобів у процесі побудови зв'язних висловлювань відповідно до норм літературної мови, формувати у них мовленнєву компетентність. Цілеспрямоване формування мовленнєвої компетентності четвертокласників реалізується на спеціальних уроках з розвитку писемного мовлення (17 годин), тематика яких визначена державною програмою.

Навчальний зміст підручника "Українська мова" (авт. Захарійчук М.Д., Мовчун А.І.) та "Зошита з розвитку писемного мовлення" (авт. М.Захарійчук) пропонує матеріал, який зорганізований у чітку систему, що спрямований на формування інформаційно-змістових, структурно-композиційних, граматико-стилістичних умінь четвертокласників. Результативність формування в учнів відповідних умінь значною мірою залежить від уміння вчителя правильно спланувати роботу на уроках писемного мовлення, використовуючи запропонований зміст підручника і зошита з розвитку писемного мовлення. Як зазначалось, тематика уроків розвитку писемного мовлення та продукти учнівської діяльності визначені державною програмою і охоплюють:

- складання запитань і відповідей на задану тему;
- складання тексту-опису за змістом малюнка;
- вибірковий переказ тексту з елементами опису;
- складання письмового висловлювання за прочитаним твором;
- докладний переказ тексту за колективно складеним планом;
- складання тексту-розповіді з елементами міркування про прочитаний твір;
- складання й записування зв'язаних між собою речень, які передають зміст малюнка;
- робота з деформованим текстом: переставляння частин тексту, додавання кінцівки.

Зміст уроків писемного мовлення у підручнику "Українська мова" (авт. Захарійчук М.Д., Мовчун А.І.) подаються під рубрикою "Описуємо, розповідаємо, міркуємо". До кожного уроку у підручнику визначено відповідну тему, а також подано ілюстра-

тивний матеріал – предметні, сюжетні або ж серія сюжетних малюнків відповідно до змісту тексту-зразка.

Тексти-зразки, допоміжні матеріали (лексична робота, довідки, поради, цікаві факти, додаткові тексти, прислів'я, теоретичні матеріали до теми, тести, малюнки для розфарбовування) подаються у зошиті для розвитку писемного мовлення.

Будуючи зв'язне письмове висловлювання, учень користується, по-перше, наявним запасом слів і відповідними граматичними уміньми, по-друге, запасом уявлень, картин із власного життя.

Якщо враховувати, що і запасу слів, і відповідних граматичних умінь для написання зв'язного письмового висловлювання в учня недостатньо, то стає зрозумілим, що для якісної роботи йому потрібно запропонувати текст-зразок. Як зразок готових текстів ми запропонували поетичні та прозові авторські художні твори (Г.Кирпа, В.Дворецька, В.Ярош, Г.Лебедева, О.Гаєцька, Жільбер Делає, Л.Мовчун, А.Костецький, П.Бондарчук, М.Вінграновський та інші), що дозволять учителю закріпити знання про текст, чітко визначити виховні цілі уроку, впливати на розвиток інтелектуальних якостей школяра, формувати патріотичні, морально-етичні, екологічні переконання, а також розвивати естетичні смаки. Окрім цього, учитель має можливість розкрити красу і багатство української мови, виховувати любов до мистецтва образного слова, залучати учня до культурних надбань українського народу. Запропоновані тексти відповідають віковим особливостям учнів, насичені комунікативно-значущою лексикою відповідної тематики (для поповнення та активізації словника дитини), мовними явищами, які уже вивчені або ж вивчаються (для лінгвістичного аналізу). Водночас тексти легко читаються і легко переказуються, стимулюють дитину продукувати власні висловлювання. Обсяги рекомендованих текстів відповідають вимогам програми і налічують 70–90 слів.

Опрацьовуючи тексти-зразки, учитель має дотримуватися послідовних етапів роботи.

1. Попередня підготовча бесіда до сприймання тексту, малюнка, репродукції картини.

Така робота спрямована на з'ясування наявної в учнів інформації про те, про що заявлено в темі уроку, пояснення нових і незрозумілих для дітей слів у тексті-зразку.

2. Читання тексту.

Варто зауважити, що навіть у 4 класі бажано, щоб текст читав учитель. Під час першого слухання тексту дитині потрібно не тільки сприймати зміст, визначати тему, знаходити відповідність між заголовком і темою, а намагатися зрозуміти основну думку тексту, аналізувати його будову, відзначити логічний зв'язок між окремими реченнями, абзацами, знаходити ключові слова, повтори, синоніми, визначити основний тип мовлення (розповідь, опис, міркування). Тобто, застосовувати на практиці знання про текст.

3. Опрацювання допоміжних матеріалів.

Додаткові матеріали, вміщені у зошиті з розвитку писемного мовлення, носять пізнавально-інформаційний, виховний характер і допомагають глибше розкрити тему висловлювання. Такі матеріали сприяють формуванню умінь аналізувати зібраний матеріал, відбирати з нього той, який необхідний для реалізації задуму. Особливої уваги заслуговують матеріали, що спрямовані на лексичну роботу. У зошиті з розвитку писемного мовлення дітям пропонується робота з синонімами, антонімами, фразеологізмами, порівняннями тощо. Пропонуються опорні слова, словосполучення. Ці матеріали доцільно опрацювати перед наступним етапом.

4. Переказування учнями авторського тексту-зразка.

Цьому етапу роботи передують змістовий та структурний аналізи тексту, оскільки учень повинен зрозуміти тему тексту, усвідомити її з метою розкриття у власному творі. Кожен вид аналізу (змістовий, структурний, мовний) допомагає дитині зануритися в тему тексту, зрозуміти мету, запам'ятати головних героїв, послідовність подій, причинно-наслідкові зв'язки, виділити структурні елементи. Під час переказу учень має використовувати виражальні засоби, синтаксичні конструкції, які є у тексті-зразку. Одночасно важливим є відтворення основних фактів, послідовності подій, викладених у тексті-зразку. Важливо допомогти дітям зрозуміти, з чого вони розпочнуть своє висловлювання, в якій послідовності розкриватимуть тему, мету, що має бути у кожній частині тексту.

Велике значення для якісного продукту учнівської діяльності мають орфографія і пунктуація. Варто звернути увагу учнів на правопис тих слів, що виписані на сторінці зошита, їх правопис.

5. Самостійне створення висловлювання.

Однією з методичних вимог на цьому етапі є невтручання вчителя в роботу учнів. Добрим помічником для дітей на цьому етапі є зміст зошита, до якого діти можуть звернутися в разі потреби.

Наводимо зразок видів роботи до окремих тем розвитку писемного мовлення, що подаються в зошиті.

Тема. Складання запитань та відповідей на них.

Варто зауважити, що у практиці початкової школи вкрай мало аналізується теоретичний матеріал стосовно того, що учень має знати про питальні речення. Саме тому пропонуємо доступний теоретичний матеріал, а саме: що потрібно знати про запитання на задану тему?

1. Питальні речення (запитання) включають слова, що виражають *суть питання*. Такими словами можуть бути: *хто? що? для чого? кому? де? коли? звідки? як довго? про що? про кого? який?* та інші.

2. Кожне питальне речення має одну питальну думку.

3. Такі речення повинні бути короткими й точними.

4. Питальні речення мають стосуватися теми висловлювання.

5. У запитаннях, що адресуються конкретним співбесідникам, уживаються сполучення слів, що вказують на повагу до його думки, а саме: *як ти (ви) думаєш?, яка твоя (ваша) думка?* та інші.

Тема. Вибірковий переказ тексту з елементами опису.

Мета вибіркових переказів — навчити учнів членувати текст, здійснювати його смислову, логічну диференціацію, визначити ту частину тексту, у якій є опис того чи іншого предмета.

Текстом-зразком на цьому уроці є уривок із твору М.Вінграновського "Гусенятко", у якому є опис тата-гусака. Під рубрикою "Попрацюйте разом" пропонуються такі види роботи:

Змістовий аналіз тексту. Про що йдеться в прочитаному тексті? Де сів табу гусей? Яка була погода? Кого побачило гусенятко в краплині води? Які були очі в гусака? Яка шия? Який дзьоб? Які були в гусака груди? Що їх укривало? Які були в тата крила? Яке на них було пір'я?

Здійснюючи такий аналіз тексту, доцільно звернути увагу учнів на яскраві і точні слова, вирази, які використовує автор у тексті, а також у запропонованих додаткових матеріалах.

Структурний аналіз тексту. Скільки частин у цьому тексті? Про що йдеться в зачині? Про що ви дізналися з основної частини тексту? Що повідомляється в кінцівці? У якій частині тексту описується тато-гусак?

Звертаємо увагу на те, що вибірковий переказ з елементами опису вимагає відтворення тієї частини тексту, у якій є опис, у нашому випадку опис гусака. До цього уроку пропонуємо допоміжний матеріал:

ілюстрації, словникову роботу та роботу над словами і виражальними засобами.

Мовний аналіз тексту. У процесі аналізу мови тексту варто провести орфографічну роботу, звернути увагу учнів на правопис окремих слів, під час написання яких можуть виникнути труднощі. Такі слова подаються на сторінках зошита.

Окрім цього, пропонуємо низку слів, словосполучень, які можуть бути використані у висловлюванні, тобто опорні слова. Наприклад:

О ч і: великі, малі, сторожкі, жовті, чорні;

Ш и я: довга, міцна, очеретяна, пухнаста, гнучка;

Д з ь о б: широкий, червоний, з жовтою смужкою.

Тема. Детальний переказ тексту за колективно складеним планом.

Детальний переказ передбачає відтворення тексту із врахуванням всіх його деталей. Завданням такого переказу є повне відтворення якомога докладніше змісту первинного тексту із збереженням його типу і стилю мовлення, композиційних і мовних особливостей.

Тому підготовча робота до такого виду переказів має бути спрямована на логічний аналіз тексту, складання детального плану, відтворення почутого в деталях. Добрим помічником у такій роботі є тестова перевірка засвоєння тексту-зразка, що і пропонує зміст зошита.

Для цього виду роботи пропонуємо уривок з тексту Івги Шугай "Наступало Різдво". Враховуючи те, що текст-зразок уміщує багато цікавих деталей, пропонуємо провести тестову перевірку сприймання почутого. Наводимо зразки таких тестів.

1. У великій чистій кімнаті ялинку поставив:

- А брат
- Б господар
- В сусід

2. Хто бачив ялинку своїми зеленими очима?

- А мишка
- Б кіт
- В зайчик

Завдання тестової перевірки можуть слугувати окремими пунктами плану тексту.

Тема. Складання текстів-розповідей з елементами міркування.

Одним із найскладніших видів роботи з розвитку писемного мовлення є складання текстів-розповідей з елементами міркування. Складність такої роботи полягає в тому, що дітям потрібно з'ясувати причинно-наслідкові залежності у вчинках героїв прочитаного або прослуханого тексту, висловити своє бачення проблеми. Саме тому такі види роботи мають супроводжуватися додатковими матеріалами, які допомогатимуть учню створити власне висловлювання.

Для створення тексту-розповіді з елементами міркування пропонуємо вірш В.Дворецької "Скоринка хліба у трамваї під ногами". Як допомога

учню у тексті для читання запропонована теза (виділене речення), що вимагає доведення.

На сторінках зошита з розвитку писемного мовлення подаємо поради щодо структури такого висловлювання, а також пропонуємо відповідні мовні конструкції ("я вважаю", "я підтримую", "я не підтримую", "по-перше", "по-друге", "підтвердженням цього", "отже", "таким чином"). Окрім цього, пропонуємо додатковий матеріал (цікаві факти про хліб, прислів'я, додаткові тексти про пошанування хліба в українській історії і культурі), що допоможе дитині створити власний текст, а вміщені у підручнику ілюстрації активізують емоційне сприйняття тексту.

Тема. Складання й записування зв'язних між собою речень, які описують зміст малюнка.

Матеріалом для реалізації зазначеної теми є репродукція картини К.Білокур "Богданівські яблука", а також репродукція картини І.Гончара "У полі". Додатковим матеріалом до таких уроків є:

– тексти про авторів картин (ці тексти на доступному рівні ознайомлюють четвертокласників із біографічними даними про К.Білокур та І.Гончара, вміщують відомості про роботи художників);

– словникова робота (пояснення значення слів *живопис, натюрморт, постельний, пейзаж, репродукція, портрет*);

– поради щодо аналізу картини (передній, задній план картини, правий, лівий план, центр картини, гама кольорів, додаткові елементи картини тощо);

– додатковий текст про значення українського національного одягу (до репродукції картини І.Гончара "У полі". Наводимо уривок:

"Різноманітним і барвистим був український народний костюм. Українка одягала довгу сорочку з широкими вишитими рукавами, які сходилися на зап'ясті у вишиту манжету. Поділ сорочки теж прикрашали вишивкою. Її було видно з-під спідниці або плахти. Орнамент плахти, спідниці вишивали шовковими нитками, рідше – золотою чи срібною парчею"...

– лексична робота над текстом (пояснення значення слів *зап'ястка, корсетка, лейбик, намисто, плахта, сап'янці* та інші);

– зразок плану.

Тема. Удосконалення написаного тексту.

Дидактичною метою таких уроків є формування у школярів умінь редагувати тексти: замінювати слова, вводити виражальні засоби, ліквідувати невірні повтори, змінювати порядок слів, змінювати послідовність речень у тексті. Для такої роботи ми пропонуємо уривок тексту Л.Мовчун "Як чепурили їжачка". Наводимо уривок зміненого тексту.

Як очепурили, прибирали, наряджали їжачка

Заклопотана їжачиха (кинула, полишила, пожбурила) хатні справи. (Мама, їжачиха, вона) ледве встигла (схопити, впіймати, вчепитися) за вухо синочка. (Синочок, він, малюк) і гадки не мав (повертатися, завернути) додому...

У другій частині зошита пропонуємо текст автора, з яким учень може порівняти виконану роботу.

Ми навели окремі теми уроків з розвитку писемного мовлення та зразки додаткового матеріалу до них, що вміщені в підручнику "Українська мова" (авт. *Захарійчук М.Д., Мовчун А.І.*) та в "Зошиті з розвитку писемного мовлення" (авт. *М.Захарійчук*).

Запропоновані матеріали дадуть змогу вчителю ефективно організувати навчально-виховний процес на уроках розвитку писемного мовлення, а четвертокласникам – розвивати своє мовлення й мислення, захоплюватися красою, багатством, мелодійністю української мови, створювати власні чудові тексти. ☺